

MUSEUM BOIJMANS
VAN BEUNINGEN

LATIFA ECHAKHCH

SENSORY SPACES

09.06.18
30.09.18

SENSORY SPACES

Sensory Spaces is de titel van een reeks solotentoonstellingen in de Willem van der Vorm Galerij, de gratis toegankelijke tentoonstellingsruimte in het entreegebied van het museum. Voor iedere editie wordt een kunstenaar gevraagd om de ruimte naar zijn of haar hand te zetten.

Sensory Spaces is the title of a series of solo exhibitions in the Willem van der Vorm Gallery, situated in the museum's freely accessible entrance area. For each edition an artist is invited to respond to the particular characteristics of this space.

Alleen met het hart kun je goed zien. Het wezenlijke is voor de ogen onzichtbaar.

- Antoine de Saint-Exupéry, De Kleine Prins, 1946

Rotterdam, 12 maart 2018

Voorzichtig informeert Latifa Echakhch naar de houding tegenover migranten in Nederland. Zou het kunnen dat zij eerder die dag nogal onaangenaam werd bejegend vanwege haar Marokkaanse achtergrond? Het is maandag 12 maart 2018 en Echakhch is in Rotterdam om de tentoonstellingsruimte voor Sensory Spaces te bekijken waarvoor zij over een paar maanden een nieuw werk zal maken. Ze vertelt dat het ongemakkelijke gevoel van die ochtend haar deed denken aan eerdere ervaringen in Frankrijk, waar ze op driejarige leeftijd met haar ouders naar toe verhuisde. Al studeerde ze er en nam ze er deel aan talrijke tentoonstellingen, toch werd ze nog regelmatig aangesproken alsof ze de taal niet zou beheersen en niet zou thuishoren in het land. Tegenwoordig woont ze in Zwitserland; op 'neutraal' gebied, of in ieder geval in een land van haar eigen keuze.

4 De voorzichtige vraag naar de aanwezigheid van discriminerende of racistische tendensen in Nederland is kenmerkend voor de manier waarop Echakhch kijkt naar haar omgeving en nadenkt over de tijd waarin we leven. Ze heeft een scherp oog voor latente maatschappelijke ontwikkelingen en een intuïtieve gevoeligheid voor dat wat verborgen, onuitgesproken of weggestopt is. Daarbij wordt ze gedreven door de behoefte om vooroordelen en stereotypen in onze samenleving onderuit te halen.

We lopen nog een rondje door de langgerekte zaal. Deze vormt in de Sensory Spaces-serie altijd het vertrekpunt voor de opdracht aan de kunstenaar om een nieuwe installatie te maken. Ik leg haar uit waarom ik denk dat haar werk goed past binnen de serie. In eerdere tentoonstellingen heeft ze bewezen dat ze met minimale ingrepen installaties kan creëren met een sterk emotionele zeggingskracht, vaak met een melancholische, maar soms ook gewelddadige inslag.

Ik denk terug aan Echakhch's installatie voor Espace 315 in Parijs, de presentatieruimte voor jonge internationale kunstenaars in het Centre Pompidou, ter gelegenheid van het winnen van de Prix Marcel Duchamp 2013. Het werk werd niet zomaar tentoongesteld in de zaal, maar maakte de ruimte echt onderdeel van de installatie. Bezoekers betraden de lange rechthoekige zaal - vergelijkbaar met die van het Museum Boijmans Van Beuningen, maar slechts met één ingang - en zagen als eerste een landschap van laaghangende zwarte wolken. De uitgezaagde

LATIFA ECHAKHCH

It is only with the heart that one can see rightly; what is essential is invisible to the eye.

- Antoine de Saint-Exupéry, The Little Prince, 1946

Rotterdam, 12 March 2018

Latifa Echakhch cautiously enquires about the attitude towards migrants in the Netherlands. Could it be that she was treated rather badly earlier that day because of her Moroccan background? It is Monday, 12 March 2018, and Echakhch is in Rotterdam to look at the exhibition space for Sensory Spaces for which she will make a new work in a few months' time. She says that the uncomfortable feeling that morning reminded her of previous experiences in France, where she moved with her parents when she was three. Although she was educated there and participated in numerous exhibitions, she was still regularly spoken to as if she could not speak the language and did not belong in the country. Nowadays she lives in Switzerland, on 'neutral' ground, or at least in a country she chose for herself. The careful question about the existence of discriminatory or racist tendencies in the Netherlands is typical of the way Echakhch looks at her surroundings and thinks about the time in which we live. She has a keen eye for latent social developments and an intuitive feeling for what is hidden, unspoken or suppressed. She is driven by the need to challenge the preconceptions and stereotypes in our society.

5 We continue to walk through the elongated room. In the Sensory Spaces series this is always the starting point for the commission for a new installation. I explain to her why I think that her work will fit in well in the series. In previous exhibitions she showed that with minimal interventions she can create installations with a strong emotional power of expression, often with a melancholic, but sometimes also violent impact.

I remember Echakhch's installation for Espace 315 in Paris, the exhibition space for young artists in the Centre Pompidou, when she won the 2013 Prix Marcel Duchamp. The work was not simply exhibited in the room, the space was an essential part of the installation. Visitors entered the long rectangular room - much like the one in Museum Boijmans Van Beuningen, but with only one entrance - and the first thing they saw was a landscape of low-hanging black clouds. The pieces of sawn-wood wooden scenery hung from the ceiling on almost invisible wires, in small groups scattered through the space, so that visitors had to slalom between the dark clouds. At the end of the room you turned around to see the back of the pieces of scenery which proved to have been beautifully painted brilliant white and light

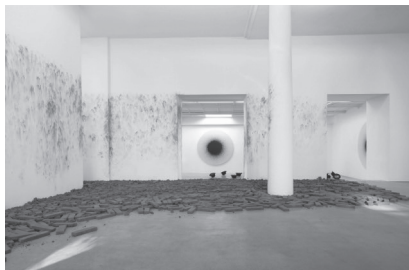
houten decorstukken hingen aan haast onzichtbare draden aan het plafond, in kleine groepjes verspreid door de ruimte, zodat je als bezoeker al slalomend tussen de donkere wolkenpartijen door moest lopen. Aan het eind van de zaal keerde je om en zag je de keerzijde van de decorstukken die prachtig helderwit en lichtblauw geschilderd bleken te zijn, als wolkjes op een warme zomerdag. De opletende kijker had ondertussen ontdekt dat achter sommige wolken objecten waren geplaatst: een verzameling schijnbaar alledaagse voorwerpen die allerlei verwijzingen bevatten naar de jeugd van de kunstenaar – naar wat zij zelf beschrijft als haar ‘zeer armoedige culturele erfenis’¹. Een stapel Franse schoolboeken, een verzameling stenen, een lege koffer, een parfumsflesje van Nina Ricci met ‘L’Air du Temps’ (tevens de titel van de tentoonstelling) – elk van deze voorwerpen was ondergedompeld in zwarte inkt, alsof het een modderige overstroming in een kelder had doorstaan. Voor Echakhch was dit een manier om ‘de herinneringen die ze bevatten te heractiveren, te verenigen en te transcenderen’². De installatie nodigde uit tot mijmeringen over de eigen kindertijd, over de dingen die je meeneemt en de dingen die je achterlaat, en ademde daarmee een uiterst romantische en melancholische sfeer. Maar daaronder sluimerde ook de zwaarte en de donkerte die ik ken uit haar voorgaande werken. Ik bespeurde opnieuw haar gevecht met de vooropgezette ideeën over haar Marokkaanse origine, de vragen over ‘afkomst’, ‘thuishoren’ en ‘culturele identiteit’ die

6 in werken als ‘Erratum’ (2009) en ‘Tkaf’ (2011) eveneens een rol spelen. In deze installaties gebruikte Echakhch zogenaamde ‘Arabische’ of ‘oriëntaalse’ objecten en materialen, bedoeld om haar cultureel te definiëren, en deconstrueerde deze vervolgens of gooid ze letterlijk kapot. De Marokkaanse thee kopjes in ‘Erratum’, die in gekleurde glasscherven langs de plinten van de muur lagen, zijn voor haar net zo exotisch als voor ieder ander. Bovendien waren het goedkope varianten die eerder verwezen naar de betekenisloosheid van dergelijke industrieel gefabriceerde producten dan naar het idee van een authentieke herkomst. Voor ‘Tkaf’ bracht ze, zo hoog als ze reiken kon, bloedrode vingervergen aan op de muur met baksteenpoeder gemengd met een pigment genaamd ‘sanguine’. Echakhch confronteert bezoekers van haar installaties vaak met de overblijfselen van een fysieke actie. In ‘Stoning’ (2010) waren het losse stenen die Echakhch met kracht tegen de muren van een galerie had gegooid. Het effect van deze installaties is aangrijpend; de achtergebleven sporen van haar handelingen roepen een gevoel op van wanhoop en geven een idee van destructie en verdwijning. Ook de titels dragen daar aan bij. In Darija, een dialect uit noordwestelijk Afrika, is een ‘tkaf’ een vloek die wordt uitgesproken door iemand uit je nabije omgeving. De titel ‘Stoning’ roept onverbidde het beeld op van een steniging. Het werk is daarmee een stille aanklacht tegen deze methode van doodstraf, die een lange geschiedenis heeft in de christelijke iconografie en die in sommige islamitische landen nog wordt toegepast.

‘L’air du temps’, 2014
Foto / Photo: Fabrice Seixas
Courtesy of the artist and
the galleries: Dvir, Tel Aviv;

kaufmann repetto, Milan;
kamel mennour, Paris;
Eva Presenhuber, Zurich

‘Tkaf’, 2011
Baksteen en pigment /
Bricks and pigment

Foto / Photo: Fabrice Seixas
Courtesy of the artist and
kamel mennour, Paris

‘Erratum’, 2004-2009
Kapot gegooide theeglazen/
Tea glasses smashed on site

Courtesy of the artist and
kamel mennour, Paris

blue, like little clouds on a hot summer’s day. Meanwhile, observant visitors had discovered that objects had been placed behind some of the clouds: a collection of apparently everyday objects which contains all kinds of references to the artist’s youth – to what she herself describes as her ‘very poor cultural heritage’¹. A pile of French schoolbooks, a collection of stones, an empty suitcase, a Nina Ricci ‘L’Air du Temps’ perfume bottle (also the title of the show) – each of these objects was drenched in black ink, as if it had survived a muddy flood in a cellar. For Echakhch this was a way to ‘reactivate, to unite and to transcend the memories they contain’². The installation invited people to remember their own childhoods, the things that you take with you and the things you leave behind, and in doing so it radiated an extremely romantic and melancholic atmosphere. But underneath it lurked the heaviness and darkness I know from her previous works. Once again, I sensed her battle with the preconceived ideas about her Moroccan origin, the questions about ‘background’, ‘belonging’ and ‘cultural identity’ which also play a role in works like ‘Erratum’ (2009) and ‘Tkaf’ (2011). In these installations Echakhch used ‘Arabic’ or ‘oriental’ objects and materials, intended to define her culturally, and then deconstructed them or literally smashed them to bits. The Moroccan teacups in ‘Erratum’, which lay along the base of the wall in coloured shards of glass, are just as exotic to her as to everyone else. It was, moreover, the cheap variants that alluded to the meaninglessness of industrially produced objects like these rather than to an authentic origin. **7** For ‘Tkaf’ she made blood-red finger marks from brick dust mixed with a pigment called ‘sanguine’ on the wall as high as she could reach. Echakhch’s installations often confront visitors with the remains of a physical act. In ‘Stoning’ (2010) these were the loose stones that Echakhch had thrown with force against the walls of a gallery. The effect of these installations is moving; the traces left by her actions evoke a feeling of despair and give an idea of destruction and disappearance. The titles contribute to this. In Darija, a dialect in Northwest Africa, a ‘tkaf’ is a curse which is uttered by someone from your immediate surroundings. The title ‘Stoning’ is self-explanatory – a silent indictment of this method of capital punishment with a long history in Christian iconography that is still in use in some Islamic countries.

Yet Echakhch distances herself from over-sentimental interpretations of her oeuvre. She points to the arthistorical references that she deliberately makes and to the stylistic relationship with other artists. Sometimes with a wicked twist. About ‘Stoning’ for example, she says: ‘I thought that this work might look like a Richard Long sculpture into which someone had thrown a firecracker’³. No matter how emotionally charged, where Echakhch’s work is concerned it is always possible to step back from the pathos and appreciate the artwork for its formal qualities. Echakhch excels in the omission of the superfluous and maintaining a balance of form and content. The aesthetic of straightforward, refined forms and simple materials is clearly

Toch distantieert Echakhch zich van al te sentimentele interpretaties van haar oeuvre. Ze wijst op de kunsthistorische referenties die ze doelbewust maakt en op de stilistische verwantschap met andere kunstenaars. Soms met een snode twist. Over 'Stoning' bijvoorbeeld zegt ze: 'Ik dacht dat dit werk zou kunnen lijken op een sculptuur van Richard Long waar iemand een voetzoeker in had gegooid'³. Hoe emotioneel geladen ook, bij het werk van Echakhch is het altijd mogelijk om afstand te nemen van de pathos en het kunstwerk te waarderen om zijn formele kwaliteiten. Echakhch is een meester in het weglaten van het overbodige en het in evenwicht houden van vorm en inhoud. De esthetiek van simpele, uitgepuurde vormen en eenvoudige materialen is duidelijk schatplichtig aan de minimal art van de jaren 60 en 70. Maar waar de minimalisten nog wel eens doorschoten in hun streven naar enkel vorm en 'inhoudsloosheid', daar voegt Echakhch verhalen toe vol persoonlijke, politieke en poëtische betekenis.

Martigny, 22 maart 2018

Ruim een week na haar bezoek aan Rotterdam reis ik naar Martigny in Zwitserland om Echakhch te bezoeken in haar atelier. We ontmoeten elkaar aan het begin van de avond en maken een korte wandeling door het stadje, gelegen in het dal waar de Rhône een bocht maakt richting het Meer van Genève en met uitzicht op een ansichtkaartlandschap van besneeuwde

8

bergtoppen. Echakhch vertelt openhartig over haar leven, haar jonge gezin, haar liefde voor de simpele dingen in het leven en haar zorgen over het huidige politieke klimaat. Soms voelt ze zich als de engel van de geschiedenis, zoals beschreven

door Walter Benjamin, die in shock achterom kijkt en het verleden verbeeld ziet als een puinhoop van catastrofes, opgestapeld aan zijn voeten. Tegelijkertijd wordt de engel met zijn gespreide vleugels rugwaarts de toekomst in geblazen. Deze 'Angelus Novus' draagt ze nu als tatoeage aan de binnenzijde van haar linker bovenarm: dicht bij haar hart en enkel zichtbaar als ze haar armen spreidt of haar spierballen toont.

De volgende ochtend vertelt Echakhch over haar plan voor Sensory Spaces. Ze wil een aantal kledingstukken in zwarte inkt drenken (iets waar ze vaker mee heeft gewerkt) en over de vloer slepen om zo een lijnenspel van geometrische, 'islamitische' patronen in de ruimte te schilderen. De kledingstukken hangt ze daarna aan de wand, als een soort sculpturen. Ze beschrijft het in praktische termen en maakt een paar minimale schetsjes op papier, maar direct schieten er beelden door mijn hoofd van lichamen waarmee wordt gesleept en van lichamen die zijn verdwenen. Beelden van genocide, van de oorlog in Syrië en andere bloederige moorden openbaren zich als een opeenstapeling van catastrofes voor mijn geestesoog. Maar ik denk ook aan voorbeelden uit de recente kunstgeschiedenis: aan Doris Salcedo's lege kledingstukken ('Disremembered', 2014) die ze maakte ter nagedachtenis aan de jonge slachtoffers van vuurwapengeweld in Chicago; aan de 'schilderkunstige' performance van Janine

indebted to the minimal art of the sixties and seventies. But whereas the Minimalists sometimes went too far in their pursuit of form and 'contentlessness', Echakhch adds stories full of personal, political and poetic meaning.

Martigny, 22 March 2018

More than a week after her visit to Rotterdam I travel to Martigny in Switzerland to visit Echakhch in her studio. We meet in the early evening and take a short stroll through the town situated in the Rhône valley, where the river bends towards Lake Geneva and there is a picture postcard landscape of snowy mountain-tops. Echakhch speaks candidly about her life, her young family, her love of the simple things in life and her concerns about the present political climate. Sometimes she feels like the angel of history, as described by Walter Benjamin, who looks back in shock and sees the past depicted as a pile of catastrophes, heaped up at his feet. At the same time the angel with his spread wings is blown backwards into the future. This 'Angelus Novus' now has a tattoo on the inside of her left upper arm: close to her heart and only visible when she spreads her arms or flexes her muscles.

Next morning Echakhch talks about her plan for Sensory Spaces. She wants to drench some clothes in black ink (something she has worked with before) and drag them across the floor in order to paint an interplay of geometric, 'Islamic' patterns in the space. Afterwards she will hang the clothes on the wall, like 'sculptures'. She describes it in practical terms and makes a couple of minimal sketches on paper, but immediately images come to me of bodies being dragged along and of bodies which have disappeared. Images of genocide, of the war in Syria and other bloody murders reveal themselves like an accumulation of catastrophes in my mind's eye. But I also think of examples from recent art history: of Doris Salcedo's empty clothes ('Disremembered', 2014) which she made in memory of the young victims of gun violence in Chicago; of the 'graphic' performance by Janine Antoni who mopped the floor with her hair dipped in black paint ('Loving Care', 1993); of the Cuban-American artist Ana Mendieta who left 'silhouettes' of her body in the landscape. All of them female artists who link their personal history with larger political events and give expression to feelings of loss, emptiness and grief by means of small and powerful gestures.

9

I imagine Echakhch's interplay of lines on the floor like the patterns in her series of paintings 'Dérive' (2009-ongoing): star-shaped, ornamental lines we recognize from mosques and Oriental palaces, but which the artist has broken open and fanned out into random patterns. The motif is endlessly reproducible, explains Echakhch, and in the Islamic faith touches upon the divine and the absolute. By creating her own paths, she makes the star shape disintegrate and the infinite reproduction no longer works. She strips the motif of its original meaning to make way for new interpretations, a method typical

Antoni die de vloer dweilde met haar in zwarte verf gedoopte haren ('Loving Care', 1993); aan de Cubaans-Amerikaanse kunstenaar Ana Mendieta die met haar lichaam 'silhouetten' achterliet in het landschap. Stuk voor stuk vrouwelijke kunstenaars die hun persoonlijke geschiedenis verbinden met grotere politieke gebeurtenissen en middels kleine maar krachtige gebaren vorm geven aan gevoelens van verlies, leegte en rouw.

Ik stel me Echakhch's lijnenspel op de vloer voor als de patronen in haar serie schilderijen 'Dérive' (2009-heden): stervormige, ornamentale lijnen die we kennen van moskeeën en oosterse paleizen, maar die de kunstenaar heeft opengeboken en in willekeurige patronen uiteen laat waaiëren. Het motief is reproduceerbaar tot in het oneindige, legt Echakhch uit. Daarmee raakt het in het islamitische geloof aan het goddelijke en het absolute. Door haar eigen paden te creëren, valt de stervorm uiteen en werkt de oneindige reproductie niet meer. Ze ontdekt het motief van zijn oorspronkelijke betekenis om plaats te maken voor nieuwe interpretaties, een werkwijze die typerend is voor Echakhch. In de ruimte voor Sensory Spaces leiden de zwarte lijnen naar de met inkt doordrenkte kledingstukken aan de wand. Opnieuw ziet de bezoeker de sporen van een daad van de kunstenaar. Hoewel deze lichamelijke uitvoering de centrale kracht is van het werk, is het in strikte zin geen performance. Echakhch werkt zonder publiek en laat het lichaam

10

juist verdwijnen ten gunste van de afdrukken die het achterlaat. De lege kledingstukken benadrukken wat onzichtbaar of verdwenen is zoals een geest de aanwezigheid van een afwezigheid benadrukt. Door vorm te geven aan dat wat afwezig is, brengt ze onderhuids sluimerende gevoelens, angsten en vooroordelen aan het licht. Het is vervolgens aan de bezoeker om betekenis te geven aan deze gevoelens, om zijn verbeelding te gebruiken en nieuwe inzichten te verwerven. Daarmee bewerkstelligt Echakhch wat kunst behoort te doen: ze nodigt uit om stil te staan, om zorgvuldig te kijken, genuanceerd te denken en vooral te voelen met het hart. Want, zoals de vos zei tegen de Kleine Prins: 'het wezenlijke is voor de ogen onzichtbaar'.

Nina Folkersma, curator

of Echakhch. In the room for Sensory Spaces, the black lines lead to the ink-drenched clothes on the wall. Once again visitors see the traces of an act by the artist. Even though this physical performance is the central strength of the work, it is not a performance in the strict sense of the word. Echakhch works without an audience and lets the body disappear in favour of the impressions that it leaves behind. The empty garments emphasize what is invisible or missing, as a spirit emphasizes the presence of an absence. By giving shape to what is absent she reveals buried latent feelings, fears and prejudices. It is then up to visitors to give meaning to these feelings, to use their imagination and acquire new insights. Echakhch accomplishes what art ought to do: she invites us to stand still, to look carefully, to keep an open mind and above all to feel with the heart. Because, as the fox said to the Little Prince: 'what is essential is invisible to the eye'.

Nina Folkersma, curator

11

1—Violaine Boutet de Monvel, 'In Search of Lost Time. The Little Madeleines of Latifa Echakhch', Art Review, October 2014, p.101

2—id.

3—Bernard Marcadé, 'The Ghost and the Jasmine', *Latifa Echakhch*, kamel mennour, 2012, p.35

Tekst / Text
Nina Folkersma

Redactie / Editing
Elvie Casteleijn

Vertaling / Translation
Lynne & Paul Richards
Translation

Ontwerp / Design
Peter van den Hoogen (COUP)

Druk / Print
Zwaan Printmedia

Met dank aan /
With the generous support of

A
O M
D M
O

Alle rechten voorbehouden.
Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd bestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm, of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op welke manier dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

All rights reserved.
No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording or otherwise, without the prior written permission of the publisher.

© 2018 Museum Boijmans Van Beuningen

**Op [ARTtube.nl](https://arttube.nl) is een video over
Latifa Echakhch te zien /
On [ARTtube.nl](https://arttube.nl) you can watch
a video on Latifa Echakhch**

museum **B** van
boijmans beuningen

Museumpark 18-20
NL-3015 CX Rotterdam
+31 (0)10 44 19 400
www.boijmans.nl

NEXT / VOLGENDE : SOL CALERO VANAF / FROM 13.10.18